

ODNOS DO OKOLJA IN NARAVNIH VIROV ODSEVA TUDI V PRISTOPU DO REVŠČINE IN REVNIH

RAJKO KNEZ

Ustavno sodišče Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija
rajko.knez@us-rs.si

Sinopsis Prispevek išče odgovore o vprašanih korelacije odnosa posameznika in družbe do drugega posameznika, potrebnega pomoči na eni in do okolja na drugi strani. Zakaj namreč ob vsem znanju, ki ga imamo kot civilizacija (in imamo ga največ doslej), še vedno dan za dnem škodujemo okolju, sebi in drugim, ki v njem živijo in tudi prihodnjim generacijam (kot da jih ne bi imeli radi, kot da bi jim želeli slabo). Družba, ki uči vključevanja in zavrača izključevanje, je sposobna izražati skrb. Izražanje skrbi za drugega posameznika, potrebnega pomoči ali revnega, ni oddaljeno od občutka za okolje v katerem živimo, kot tudi ne od skrbi za prihodnje generacije. Družba potrebuje znanje, vendar je treba dati poudarke tudi odgovorom na vprašanje zakaj in s tem vplivati na razvoj misli in te na občutke; torej, zakaj potrebujemo solidaren in skupnosten odnos do drugega, zakaj potrebujemo etičen vzdržen odnos do okolja; in ne samo, kako naj se ravna. Gre za kreposti, ki bi jih države morale spodbujati.

Ključne besede:

varovanje okolja,
revni,
ranljive skupine,
empatija,
odgovornost do
drugega,
individualnost,
neracionalnost,
generacijska
solidarnost,
medgeneracijska
odgovornost

ATTITUDE TOWARDS THE ENVIRONMENT AND NATURAL RESOURCES REFLECTS ALSO IN THE APPROACH TO POVERTY AND THE POOR

RAJKO KNEZ

Constitutional Court of the Republic of Slovenia, Ljubljana, Slovenia
rajko.knez@us-rs.si

Abstract The article tries to answer the correlation between an individual's attitude and society towards another individual in need of help on the one hand and towards the environment on the other. Why, with all the knowledge we have as a civilization (and we have the most so far), we are still harming the environment day after day, ourselves, the people who live in it and the future generations, as if we do not like them, as if we would like to harm them). A society that teaches inclusion and rejects exclusion is able to express concern. Expressing concern for another individual in need of help or the poor is not far from a sense of the environment we live in, nor from caring for future generations. Society needs knowledge, but emphasis must also be placed on answering the question why and with that influencing the development of thoughts and feelings; therefore, why do we need solidarity and communal attitude towards others, why do we need an ethically sustainable attitude towards the environment; and not just how to handle it. These are virtues that countries should promote.

Keywords:

environmental protection, the poor, vulnerable groups, empathy, responsibility to others, individuality, irrationality, intergenerational solidarity, intergenerational responsibility

1 Uvod

Ena mojih prvih misli o odnosu do okolja in njegovi povezavi z revščino, je t. i. »prekletstvo naravnih virov«. Znani ekonomisti (npr. *Humphreys, Sachs, Stiglitz*) pogosto svarijo o tem fenomenu: *There is a curious phenomenon that social scientists call the »resource curse«* (Soros, 2007). Danes je tema analizirana iz različnih vidikov, pri vseh pa se ugotavlja, da izkoriščevanje okolja in naravnih virov običajno prinese ekonomske koristi peščici, eliti, medtem ko večina prebivalstva, še posebej revnejši in ranljivi sloji, pri tem ni udeleženi. Še več, pogosto so tudi izkoriščani. Ali kot cenena delovna sila ali kot prebivalci v degradiranih okoljih, nevarnih za zdravo življenje.

Vendar pa gre pri vprašanju korelacije med odnosom do okolja in odnosom do revščine za več kot le za omenjeni vidik. Vidim več razlogov za povezanost. Gre tudi za odnos med *javnim in zasebnim interesom*. *Javni interes* teži k ohranjanju narave, varovanju okolja, zadržanosti pri izkoriščanju naravnih virov v korist prihodnjim generacijam; *zasebni interesi* pa, nasprotno, težijo k izkoriščanju naravnih virov za namene ekonomskih koristi. Trk javnega in zasebnega interesa se v odnosu med okoljem in revščino kaže v obratnem sorazmerju: zasebni interes praviloma želi *pridobiti* čim več od okolja in narave in obratno, *dajati* čim manj. Zasleduje svojo osnovno substanco - večjo akumulacijo (virov, bogastva, moči...) Temu prav nasprotno je pridobljeno akumulacijo deliti z drugimi. Omenjeno je izhodišče razmišljanj o omejeni korelaciji. Zato ima prispevek poudarek najprej v vprašanju »odnosa« in »občutka«, šle nato sledi družbeno-pravna konotacija. Pravnim vidikom odnosa do okolja in odnosa do revnih je posvečen zadnji del prispevka. Pred tem me zanima omejeno primarno težišče; gre torej za subjektivno dojetje okolja in drugega posameznika, torej kakšna je korelacija med obema. Uporabljena je induktivna metoda: od individualnega k splošnemu. Menim namreč, da je v osrčju naslovne teme omenjena subjektivnost. Odnosa do drugega, tako kot odnosa do okolja, namreč ne moremo zaukazati.

Ne glede na pojasnjeno, vprašanje gotovo sega tudi na sistemsko raven družbenega ustroja tako držav, kot (institucionalnih) mednarodnih integracij. Vendar moje ambicije v tem prispevku do teh vprašanj ne sežejo. Prvenstveno razmišljam z vidika posameznika, ne sistema. Znotraj kateregakoli sistema je vprašanje odnosa do okolja na eni in do pomoči potrebnega sočloveka na drugi strani lahko podobno. Ne potrebujemo takšnega ali drugačnega sistema, da bi nam narekoval določen odnos.

Vendar pa je treba v isti sapi pritrrditi, da lahko družbeni sistem in ravnanja oblastnih organov pomembno vplivajo na prepričanja javnosti. Tega nikakor ne gre zanemariti. Žal se ne spomnim več naslova dokumentarnega filma o preganjanju Židov, kjer sem zasledil misel, ki se mi je močno vtisnila v spomin: *kadar imamo ranljivo skupino, prepričanje usmerjeno proti njej in politiko (družbeni sistem), ki to podpira, so izpolnjeni pogoji za pogrom nad takšno ranljivo skupino*. S tem se strinjam. Podobno lahko ugotovim tako za odnos do okolja,¹ kot za odnos do revnih slojev prebivalstva.²

2 O občutkih do in za drugega, odklonu od individualnosti

2.1 Uvodno

V pripravi na pisanje tega prispevka sem prebral številna dela, ki bi, vsaj po naslovu sodeč, odgovarjala na vprašanje povezanosti med socialnimi pravicami in socialno naravnostjo družbe na eni strani ter odnosom do okolja na drugi.³ V iskanju odgovora na vprašanja *izvora* omenjene korelacije odnosa do okolja in do revnih, kjer bi *tertium comparationis* bil občutek posameznika, nisem bil uspešen. Našel sem le posredne odgovore.

Naj pojasnim, zakaj izhajam iz omenjenega *tertium comparationis*. Vedno me je namreč fasciniralo vprašanje, kaj je tisto, kar v človeku spodbuja pomoč in občutek odgovornosti za drugega. To pogosto imenujemo empatija, vendar me je zanimalo od kod ta prihaja? Zavedam se, da je to vprašanje, ki presega mojo pravniško izobrazbo, vendar pa obstaja s pravom tesna vez; namreč, tudi v pravu pravniki

¹ Npr. po drugi svetovni vojni je bilo treba na novo izgraditi porušeno Evropo. Ustanovitev Evropske skupnosti za premog in jeklo, Evropske skupnosti za jedrsko energijo in nato še Evropske gospodarske skupnosti, je temeljila ravno na tem cilju, hkrati pa je želela povečati ekonomsko prosperiteto prebivalstva, ki je preživelo vse grozote omenjene vojne. Omenjene skupnosti so omogočile razvoj ekonomskega in gospodarskega sistema posameznih držav članic, mednarodno trgovino in omenjeni cilji so se pričeli uresničevati. Pri vsem tem pa se je v veliki meri pozabilo na okolje. Takrat smo živeli t. i. *kurativni sistem*, katerega vodilo je bilo, da se lahko vsak poseg v okolje tudi popravi. Stroški in restituciji so bili seveda stroški družbe kot celote, ne individualizirani. Šele z velikimi industrijskimi nesrečami (Seveso, Bophal, Černobil) se je izoblikovalo spoznanje, da je potrebno preiti k *preventivnemu sistemu* varstva okolja, torej presojo *ex ante* poseganja v prostor, in sistema predpisi in nadzoruj. (*command and control*). Želim pojasniti, da je v kurativnem sistemu bila prevladujoča miselnost, da je človek takšen gospodar okolja, ki ga lahko zelo obremenjuje, ne da bi se pri tem oziral na zdravo življenjsko okolje ali celo na dolg do prihodnjih generacij. Ker so oblasti takšen sistem podpirale, je bil tudi množično sprejet. Potrebna so bila desetletja, preden se je spoznala zmotna takšnega sistema.

² Kako so nemočni pomoči potrebni, je veliko primerov. Naj omenim begunce, predvsem tiste, ki se zaradi strahu za svoje življenje podajo na kalvarijo in iskanje svoje ali družinske rešitve. Te primere lahko vsakodnevno že dlje časa opazujemo. O kritikah tega sistema sem pisal v ločenem mnenju k zadevi U-I-59/17, v kateri je Ustavno sodišče RS presojalo določbe o ravnanju z migranti po Zakonu o tujcih. Uradni list RS, št. 62/2019 in OdlUS XXIV, 14 | 18.09.2019.

³ Kot pravnik se namreč težje ukvarjam z razlogi, lažje bi mi bilo izhajati iz dejstev in nanje aplicirati pravo oziroma pravila (pravne subsumpcije sem navajen).

delujemo za drugega, smo »v službi (za) drugega«, še najbolj pa med pravniki to velja za sodnike (vse kar sodnik počne, počne za drugega). Zato ne gre toliko za vprašanje *kaj* delamo, ampak *zakaj* delamo. Šele s tem vprašanjem iščemo odgovor na vprašanje bistva poklica.⁴ Zato pravimo, da je pravniški poklic poslanstvo, bolj natančno poslanstvo dobrega in pravičnega (*ius est ars boni et aequi*). Tudi zato mora pravnik imeti izoblikovan in izostren čut, tako za posameznika kot tudi za delovanje družbe. To se zdi dovolj, da lahko opravičim vprašanje, od kod občutek za drugega. Če znam odgovoriti nanj, potem je verjetno le manjši korak do odgovora na vprašanje, kakšen je čut za okolje.

2.2 O občutku do in za drugega

Namreč, če imam kot posameznik izostren čut za drugega, potem to, verjetno, podobno velja tudi za občutek do okolja. To sicer ni subjekt kot človek. Čeprav pravo okolju ne omogoča subjektivitete, pa mu vendarle priznava posebno varstvo.⁵ Prav tako kot *alter ego* omogoča nevladnim organizacijam (z ustreznim statusom) zastopanje interesov okolja in narave (za katere mora sicer v prvi vrsti skrbeti oblast). Kar želim povedati je naslednje: kot hipotezo si postavljam trditev, da ima tudi čut posameznika do drugega posameznika, vsaj v osnovi, potencial razvijanja občutka do okolja in narave. Zato se najprej posvetim vprašanju kaj je pri posamezniku tisto, kar sproža občutke za drugega.

Zanimiva so dognanja posameznih strok, npr. nevroznosti, da občutke do in za drugega (*pro-social effects*) pripisujejo npr. oksitocinu (nevrotransmitter in tudi hormon,⁶ ki v nas spodbuja občutek družabnosti, zadovoljstva, občutek zaupanja, željo po skupnem delu, nasprotno od individualnosti, spodbuja posameznikove pro-socialne učinke).⁷ Vpliva tudi na vprašanje zaupanja do drugega (Kosfeld, Heinrichs, Zak, Fischbacher, Fehr, 2005), spodbuja dobrosrčnost (Zak, Stanton, Ahmadi, 2007) in vpliva na posameznikov splošni uspeh. Podobno je v družbi. Družba, ki ne spodbuja individualizma,⁸ ampak sodelovanje med posamezniki, bo praviloma

⁴ S tem si pojasnimo tudi, kaj nas osrečuje. Ne osrečuje nas to, kaj počnemo, ampak predvsem, zakaj nekaj počnemo. Če v svojem delu ne vidimo smisla, je to razlog za nezadovoljstvo. Na vprašanje, zakaj nekaj počnemo, marsikdo ne zna odgovoriti.

⁵ Okolje in narava nista sinonima. Razlikovanje je pomembno predvsem iz pravnih razlogov. Poseganje v naravo je s pravili urejeno strožje (narava se ohranja), kot v okolje (okolje se »le« varuje).

⁶ Oxytocin is a peptide and is both a neurotransmitter (affecting the brain) and a hormone (affecting the body) (Springham, Thorne in Brooker, 2014).

⁷ Glej o tem številno literaturo: (Piva, Chang, 2018; Kohli et al, 2019; Feldman, 2020; Gordon, Martin, Feldman in Leckman, 2011).

⁸ Kot ugotavlja (Harari, 2018), smo ljudje individualisti (in v tem vidi številne težave).

uspešnejša, tudi bolj prilagodljiva.⁹ Skrb, sodelovanje in empatija omogočajo skrbeti za druge, kar vključuje, na primer tudi skrb za prihodnje generacije, in to že pomeni tudi korak v presojo odnosa do okolja (kajti, skrb za prihodnje generacije v osrčju pomeni skrb za ohranjanje okolja in narave, v kateri bosta oziroma v katerem bodo prihodnje generacije živele). To je ustrezno ponazorila odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča, ki je presojalo zakonodajo o boju proti podnebnim spremembam.¹⁰ Zdi se, da družbe delujejo podobno kot človek in tudi kot organizacije. To je logično, kajti v osrčju organizacije je človek oziroma posameznik, zato na primer tudi sam ocenjujem poudarjanje individualnosti, kot odmik od delovanja v skupnosti,¹¹ od značilnosti empatije, od odgovornosti za drugega, kar inherentno (*inter alia*) večja tudi pohlep, kajti posameznik žrtvuje druge za dosego osebnega cilja, namesto da bi za druge skrbel.

Empatija je namreč tista, ki poganja dobro v odnosih. *Homo sapiens* naj bi se odlikoval ravno po tem, da je sposoben graditi odnose.¹² Študije kognitivne nevroznanosti poskušajo tudi s poskusi dokazati, da posameznike pritegne pozitivna argumentacija, *zakaj* bo nekaj bolje (Vellani, de Vries, Gaule, Sharot, 2020). Empatija se pogosto izkaže, zaradi povsem človeške narave, kot pogoj za zorenje nekega družbenega okolja. Strokovnjaki to danes imenujejo *uporabljati značilnosti čustvene inteligence*. A kakorkoli že to imenujemo, to pomeni znati delovati v skupini, ji prisluhniti, se prilagajati in, predvsem, (ob)čutiti položaj drugega. Tisti, ki se znanstveno ukvarjajo s temi vprašanji, ugotavljajo, da je manj našega uspeha odvisno od kognitivnega znanja in IQ-ja, in da so sposobnosti čustvene inteligence kar štirikrat bolj pomembne (Goleman, 2001); ali povedano še drugače, med 75 in 96 % osebnega uspeha se giblje vloga dojemanja sebe in odnosov. (Goleman, 2001, str. 32)

Strokovnjaki učijo, da naj komuniciramo od znotraj navzven, ne od zunaj navznoter. Komuniciranje od znotraj navzven je nadgradnja kognitivnega vidika prava. Namreč, velik zunanji del človeških možganov, ki ga polnimo s kognitivno znanostjo, je neokorteks. Ta del možganov omogoča učenje, pridobivanje informacij, jezik, torej racionalnost. Ne pa tudi občutke. To omogoča osrednji – notranji, limbični del

⁹ Podobno (Harari, 2018, str. 142).

¹⁰ »The state's duty of protection arising from Art. 2(2) first sentence GG also encompasses the duty to protect life and health against the risks posed by climate change, including climate-related extreme weather events such as heatwaves, forest fires, hurricanes, heavy rainfall, floods, avalanches and landslides. *It can furthermore give rise to an objective duty to protect future generations.*« (poudaril RK); 1 BvR 2656/18, 1 BvR 96/20, 1 BvR 78/20, 1 BvR 288/20, 1 BvR 96/20, 1 BvR 78/20, z dne 24.3.2021.

¹¹ Skupnost je »set of common values«. Če so vrednote različne, se skupnost težko obdrži.

¹² Prim. (Harari, 2018, str. 141).

možganov - ta se ukvarja z našim čustvovanjem, motivacijo. Kadar govorimo in komuniciramo tudi z občutki, je to govor od znotraj navzven.

Če sem pravilno povzel te strokovne ugotovitve, me to pripelje tudi do spoznanja, da je potrebno občutke do okolja spodbujati. Jih tudi učiti. Da je treba občutke učiti, se sliši se paradoksalno, vendar menim, da je z opozarjanjem nanje to mogoče (na primer, tudi *Galimberti* meni, da čustvo ni naravni pojav, temveč kulturni in je mnenja, da se čustev človek nauči.¹³). Občutek bo posameznik razvil sicer sam (čustvo in s tem občutek čutim, obnašanje izberem), a opozarjati nanj (učiti ga) je lahko dejanje tretjega oz. družbe.

Ne gre namreč le za znanje, torej ne le za pravne in (predvsem) druge znanosti, ki učijo o tem, kako varovati okolje in ohranjati naravo, kako skrbeti za druge, pomoči potrebne, kako zmanjševati revščino. Zakaj namreč ob vsem znanju, ki ga imamo kot civilizacija (in imamo ga največ doslej), še vedno dan za dnem škodujemo okolju, sebi, ki v njem živimo in tudi prihodnjim generacijam (kot da jih ne bi imeli radi, kot da bi jim želeli slabo)? Vemo natančno kako ravnati, da okolju in naravi ne bi škodovali, pa vendar to počnemo. In na drugi strani, zakaj imamo še vedno toliko revščine, čeprav je na svetu dovolj kapitala in sredstev, da bi revščino lahko popolnoma odpravili (čeprav naj bi na tem področju vseeno naredili velike korake naprej (Kapitanović, 2022).¹⁴). Kaj je tisto, kar ob vsem znanju umanjka? Vso znanje nam ne pomaga, če so odsotni občutki o katerih pišem zgoraj. Če nimamo občutka za dobro okolja in sočloveka, nam tudi vso znanje ne bo pomagalo. Nič nam ne pomaga, če samo znamo pomagati (npr. če ima socialni delavec znanje, kako pomagati pomoči potrebnemu, ne bi pa imel občutka za to, da mu je treba pomagati).

¹³ To misel se zasledil v intervjuju, ki ga je *Petrovec J.* opravil z italijanskim filozofom *Umberto Galimbertijem*, dosegljiv na <https://radioprvi.rtvsllo.si/2018/02/intervju-128/> (dosegljivo 26.2.2022). Tam je pojasnil tudi, da se povečuje raven nevednosti in zmanjšuje raven razumnosti. Predvsem pa v sedanjem času manjkajo čustva. Še dlje gre *Harari*. Meni, da je *homo sapiens* gospodar sveta, a je postal bolj neodgovoren kot kdaj koli prej (Harari, 2017, str. 423).

¹⁴ Kapitanović, 2022: Revščina je del človeštva že od nekdaj. V zadnjih petdesetih letih smo jo zmanjšali za 80 odstotkov. Glej tudi (Sachs, 2011).

2.3 Korelacija med skrbjo za okolje in socialno skrbjo za drugega

Ljudje smo v veliki meri individualisti in pogosto ravnamo tudi neracionalno. Kadar tako ravnamo, se odmikamo od drugih posameznikov. Tako bi, če zelo plastično primerjamo, družba, ki bi bila zgolj skupek posameznikov, ne napredovala in bi se le težko prilagajala spremembam. Takšna družba ne bi razvijala skrbi za drugega, ker naj bi zadoščalo že, da bi vsakdo skrbel le zase. Če dajemo prednost zgolj sebi, na moremo skupaj podvzematı ukrepov za vzdrževanje zdravega življenjskega okolja in ohranjanja narave. Skrb le zase¹⁵ pomenı tudi odsotnost medgeneracijske solidarnosti oziroma celo medgeneracijske zaveze, da se okolje ohrani tudi za prihodnje generacije. Če torej z absolutiziranjem pridemo do rezultata, da poudarjanje individualizma krepi tako neracionalnost, kot tudi slabi odnose do drugih, revnih, to velja tudi za okolje. In oba vidika zajemata socialno empatijo, ki se mora zrcaliti, tako skozi načelo socialne države, kot tudi varovanja okolja. Ugotovimo lahko, da podobno, kot se oblastniki obnašajo do okolja (ki samo zase ne more »govoritı« in se boriti za svoj položaj), takšna odsotnost empatije obstaja tudi do drugih subjektov, ki težko uveljavljajo svoje pravice. Med temi so notorno tudi predstavniki revnejših slojev prebivalstva.¹⁶

Odsotnost občutka za drugega (naj bo to oseba ali okolje) je, menim, skupni imenovalec. Zato lahko pojasnim, da države, ki so znane po skrbnem in senzibilnem razvoju socialnih politik, vedno hkrati razvijajo tudi okolju prijazne energije, skrbno načrtujejo poseganje v prostor, omogočajo širok diskurz javnosti pri soodločanju o posegih v prostor, skrbno razvijajo javne službe za varovanje okolja (ravljanje z odpadki, odpadnimi vodami), skrbijo za ohranjanje kmetijskih površin s pristopom skrbnega *land sparing* (torej, zahteva po strnjenih in ne razpršenih gradnjah, nasprotno od *land sharing*, ki omenjeno omogoča) itd.¹⁷ Poseganje v okolje in naravo najprej

¹⁵ Pojav, ki se kot vzorec veča. Prim. npr. (Berking, 1996, str. 195): »We have long been confronted with the offshoots of this development. For today individualization at the same time implies a heightening of the subjective latitudes open to freedom and complete dependence on the market, liberation and standardisation of expression, heightened self-referentiality and external control pushed almost to the limits of what is bearable; it means, in short: learning at all levels of social intercourse, to deal with paradoxical demands on one's behavior, controlling one's effects without ceasing to be »natural«, Utilizing the chance offered by the increasing inforzakaj malization without casting conventions to the winds, demanding authenticity and steering clear of the constraints of the personalization.«.

¹⁶ Glej npr. zgoraj op. 2 in referenco na pomoči potrebne migrante.

¹⁷ Slabe in dobre strani obeh sistemov so številne. V tem prispevku jih ne naslavljam, saj bi zašel od namena prispevka. Naj pojasnim le, da tudi *land sparing* lahko uporabljamo bolj ali manj intenzivno. Zavzemam se za manj intenzivno obremenjevanje tistega dela okolja in narave - v tem pristopu - namenjenega posamezniku. Primerjaj npr. (Fischer et al., 2014).

narekuje načelo vzdržnega razvoja (ne le trajnostnega, kajti »*sustainable development*« pomeni tudi in predvsem vzdržati se poseganja v okolje).¹⁸

3 Vloga družbe, voditeljev in prava

Izražanje skrbi za revne in za okolje pomeni tudi izražanje javnih interesov in ne poudarjanja zasebnih. Kot pišem zgoraj, imajo oblasti pri tem veliko vlogo. Ne gre le za občutek vsega posameznika, ampak vplivanje nanj in na dojetanje družbeno odgovornih vprašanj. V uvodu opozarjam, da je, kadar imamo ranljivo skupino, prepričanje usmerjeno proti njej in politiko (družbeni sistem), ki to podpira, mogoč pogrom nad to ranljivo skupino. Ravnanje (katerekoli) oblasti bi torej moralo biti prav obratno in s politiko izpolnjevanja pozitivnih obveznosti.¹⁹ Ali pravni redi (mednarodni, EU in nacionalni), omogočajo podlago za takšno vlogo države? Menim, da je odgovor pritrdilen. V 2. členu Ustava RS (nadalje Ustava) zapoveduje načelo socialne države, v 35. členu Ustave ta napotuje na varstvo človekove telesne in duševne celovitosti in v 72. členu Ustave se zahteva skrb za zdravo življenjsko okolje. Vse te določbe je mogoče razlagati tudi skladno s pristopi in stališči ESČP in SEU. Pri vseh teh določbah država izvaja tudi pozitivno obveznost, kar pomeni njeno proaktivnost, torej ne pasivnost ali zadržanost, temveč delovanje v smeri učinkovanja teh določb oziroma dati določbam poln učinek.

Če bi družbeno okolje spodbujalo zgolj individualizem, potem bi lahko posledica bila tudi svojevrsten pogrom nad drugimi posamezniki, okoljem in naravo. Od okolja, v katerem se posameznik razvija, je (splošno gledano ne upošteva je izjeme) odvisen množičen pogled na določeno vprašanje. Družbeno okolje ima zelo pomembno vlogo pri razvoju posameznika.²⁰ Zato je treba tudi učiti in opozarjati na pozitivne obveze pravnega reda; gotovo je torej potrebno učiti vsebino in podati informacije. Potrebujemo znanje, vendar je treba dati poudarke tudi odgovorom na vprašanje *zakaj* in s tem, preko razvoja misli, tudi občutkom; torej, *zakaj* potrebujemo solidaren in skupnosten odnos do drugega, *zakaj* potrebujemo etično

¹⁸ Menim, da je sporočilo prevoda vzdržno ravnanje drugačno od prevoda trajnostno. Vzdržno pomeni, da brez upravičene potrebe v okolje ali naravo sploh ne posežemo. Vzdržimo se posega. Trajnostno nima te konotacije. Ne zaustavlja se pri posegu, temveč napotuje naj poseg bo, vendar trajnosten. Zato menim, da imajo prav tisti avtorji, ki opozarjajo na vprašljivo ustreznost prevoda, ki ga uporablja zakon.

¹⁹ Pravica do zdravega okolja se uvršča v tretjo skupino pravic, ki se jim v mednarodnem okolju priznava status človekove pravice (Ocepek, Hanžel, 2017, str. 48-72). Tudi socialne in ekonomske pravice so pravice tretje generacije razvoja človekovih pravic.

²⁰ 35. člen Ustave sicer jamči svobodo ravnanja posameznika, vendar tega ne gre enačiti z vplivom družbe ali njene »klime« na posameznika.

vzdržan odnos do okolja in ne samo, kako naj se ravna. Gre za kreposti, ki bi jih države morale spodbujati.²¹ Država (njeni predstavniki) bi tako resnično prevzeli vlogo voditeljev, ne zgolj »šefov«. Namreč, voditelji vodijo (ker v njih vidimo vizijo, ki ji želimo slediti), »šef« le priganja. Potrebna je tovrstna vizija razvoja družbe.²² Brez vizije, čeprav je težko ali sploh ni oprijemljiva, ni uspeha.

Družba, ki bo učila vključevanje in zavračala izključevanje, bo sposobna izražati skrb. Izražanje skrbi za drugega posameznika, predvsem pomoči potrebnega, revnega, pa gotovo ni oddaljeno od občutka za okolje v katerem živimo, kot tudi ne od skrbi za prihodnje generacije. Kot pišem zgoraj, je slednji argument jasno izražen v ne tako davni odločitvi nemškega zveznega Ustavnega sodišča, skrb za prihodnje generacij pa na primer najdemo tudi že v preambuli ameriške Ustave iz leta 1787 (...*secure the blessings of liberty to ourselves and our posterity*).

Pravo, izhajajoč iz ustavnih določb socialne države ter varovanja okolja (2. in 72. člen Ustave), ter svobode delovanja (35. člen), mora zgoraj omenjena razmerja urejati. Pravna stroka je aktiven dejavnik družbe, kajti pravo je kulturno-političen fenomen²³ in kazalo družbenega razvoja. Še posebno, ko gre za pozivne obveznosti države. Takšno oblastno ukrepanje sicer pogosto trči v interese kapitala in politike, še posebno v okoljih, kjer ni prisotnega širšega družbenega konsenza varovanja okolja na eni in varovanja socialno šibkih na drugi strani. V takšnem okolju bosta zakonodajalec in izvršilna oblast (kolikor izvoljena strani ljudstva brez omenjenega posluha), težko iskala ravnovesje. Pri tem se, samo po sebi, postavlja vprašanje vloge sodne veje oblasti, a to je že nova (pomembna) tema.²⁴

Literatura

Berking, H. (1996). *Solidary Individualism: The Moral Impact of Cultural Modernisation in Late Modernity*. V Lash, S., Szerszynski, B. in Wynne, B. (ur), *Risk, Environment & Modernity; Towards a New Ecology*. London: SAGE Publications.

²¹ Kot meni *Brooks*: »Ni treba biti zelo pameten, da ugotovimo, da lahko sami dobro živimo le takrat, ko dobro živijo tudi drugi in nam bližnji. Če torej resnično želim dobro zase, lahko to dosežem le tako, da dobro želim tudi drugemu v si v tej smeri dejavno prizadevam...« (Kapitanović, 2022). Ali bi to pomenilo več občutkov sreče za ljudi, razglablja tudi (Harari, 2015, str. 29-43). Pravico do sreče imenuje drugi največji projekt 21. stoletja.

²² Vizija pomeni predstavo idealizirane prihodnje podobe družbe. Predstavlja predvidevanje, kam naj bi se družba usmerila v prihodnosti, kakšna naj bi bila in kaj naj bi počela. Vizija običajno opisuje družbo, kakršna naj bi (bo) postala.

²³ Kot je že pred mnogimi leti dejal *Hallstein* za EGS; »Pravo kot politično-kulturni fenomen je najgloblja korenina in temelj Evropske skupnosti.« (*Walter Hallstein*, 1962, prvi predsednik Evropske komisije).

²⁴ To kažejo tudi vložene in nekatere že odločene t. i. podnebne tožbe ali tožbe za prihodnje generacije. Te postavljajo sodišča v doslej manj izrazito vlogo presojeti trk strok in ciljev, ki jih je treba doseči v prihodnosti.

- Feldman, R. (2020). What is resilience: an affiliative neuroscience approach. *World Psychiatry*, 19(2), 132–150. doi: 10.1002/wps.20729.
- Fischer, J., Abson, D. J., Butsic, V., Chappell, M. J., Ekroos, J., Hanspach, J., Kuemmerle, T., Smith, H. in von Wehrden, H. (2014). Land Sparing Versus Land Sharing: Moving Forward. *Conservation Letters*, 7(3), 149-157. doi: 10.1111/conl.12084.
- Goleman, D. (2001) *Čustvena inteligenca na delovnem mestu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Gordon, I., Martin, C., Feldman, R., in Leckman, J. F. (2011). Oxytocin and social motivation. *Developmental cognitive neuroscience*, 1(4), 471–493. doi: 10.1016/j.dcn.2011.07.007.
- Harari, Y. N. (2015). *Homo Deus; A Brief History of Tomorrow*. London: Harvill Secker.
- Harari, Y. N. (2017). *Sapiens – kratka zgodovina človeštva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Harari, Y. N. (2018). *21 nasvetov za 21. stoletje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kapitanović, P. (8. 1. 2022). Bach te iz sveta glasbe porine v svet ekonomije: [intervju, Arthur C. Brooks]. *Delo, sobotna priloga*.
- Kohli, S., King, M. V., Williams, S., Edwards, A., Ballard, T. M., Steward, L. J., Alberati, D. in Fone, K. C. F. (2019). Oxytocin Attenuates Phencyclidine Hyperactivity and Increases Social Interaction and Nucleus Accumbens Dopamine Release in Rats. *Neuropsychopharmacology*, 44(2), 295–305. doi: 10.1038/s41386-018-0171-0.
- Kosfeld, M., Heinrichs, M., Zak, P. J., Fischbacher, U. in Fehr, E. (2005). Oxytocin increases trust in humans. *Nature*, 435(7042), 673-676. doi: 10.1038/nature03701.
- Ocepek, M. in Hanžel, J. (2017). Izvotljena pravica do sodelovanja javnosti. *Zbornik prispevkov 4. mednarodne konference Okolje in človekove pravice* (str. 48-72). Ljubljana.
- Piva, M. in Chang, S. W. (2018). An integrated framework for the role of oxytocin in multistage social decision-making. *American journal of primatology*, 80(10), e22735. doi: 10.1002/ajp.22735.
- Sachs, J. (2011) *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*. New York: Penguin Putnam.
- Soros, G. (2007). Foreword. V Humphreys M., Sachs J. D. in Stiglitz J. E. (ed.), *Escaping the Resource Curse*. Columbia University Press.
- Springham N., Thorne D. in Brooker J. (2014) Softer: Looking for oxytocin in art therapy. *International Journal of Art Therapy*, 19(1), 32.
- Vellani, V., de Vries, L. P., Gaule, A. in Sharot, T. (2020) A selective effect of dopamine on information-seeking. *Elife*, 9, e59152. doi: 10.7554/eLife.59152.
- Zak P. J., Stanton A. A. in Ahmadi S. (2007). Oxytocin Increases Generosity in Humans. *PLoS ONE*, 2(11): e1128. doi:10.1371/journal.pone.0001128.

